

ma te sklonostima poslodavaca i zaposlenika. Dosadašnji rezultati, posebice u nekim starim članicama EU-a, poput Njemačke – koja je uvela sustav djelomične mirovine – u praksi baš i nisu previše zadovoljili. Poslodavci često hvale i ističu iskustvo, posvećenost radu, staloženost i znanja starijih osoba, ali svejedno nisu baš pretjerano skloni da ih zapošljavaju.

Autori u publikaciji *New perspectives on a longer working life in Croatia and Slovenia* utemeljeno pokazuju kako promjene u mirovinskom sustavu i drugim sustavima (posebice poreznom i radnom zakonodavstvu) imaju zamjetne učinke na radnu aktivnost stanovništva starije dobi. Cilj ne bi trebao biti da ljudi rade dulje, nego da se ukloni kažnjavanje rada. Slovenija i Hrvatska mnogo su napravile u poticanju financijske održivosti mirovinskoga sustava, povisuje se dobna granica za odlazak u mirovinu, postroženi su uvjeti za ostvarivanje invalidske mirovine, ali još u sustavu nema dovoljno mehanizama koji potiču osiguranike na dulji rad.

Autori vrlo jasno predlažu potrebne mjere: ostvarivanje zakonske regulative koja potiče zadržavanje u svijetu rada, fleksibilno tržište rada koje neće kažnjavati starije osobe, poboljšanje zapošljivosti starijih osoba kroz programe cjeloživotnog učenja i obrazovanja – posebice prihvaćanja novih informatičko-komunikacijskih tehnologija te izgradnja i/ili poboljšanje opće svijesti o važnosti zadržavanja starijih osoba u svijetu rada. Pritom se naglašava važnost socijalnih partnera – poslodavaca i sindikata – kako bi navedene mjere postigle očekivane učinke, posebice s obzirom na sadašnju slabiju zastupljenost starijih osoba u programima obrazovanja, kvalifikacije, osposobljavanja i stručnog usavršavanja.

Malo koja je tema u Hrvatskoj tako važna kao što je to demografsko starenje stanovništva – koje treba razlikovati od pojedinačnoga, biološkog starenja – i njegov utjecaj na tržište rada i javne financije. Starenje stanovništva, koje treba razlučiti od biološkoga starenja, uvjetovalo je velike probleme u mirovinskim sustavima širom svijeta, dok su istodobno sve manje brojne generacije uvjetovala manjak radnika u radnom kontingentu. Sve navedeno utjecalo je na potrebu zadržavanja starijih osoba u svijetu rada te iznalaženje mjera za odgađanje njihova odlaska u mirovinu.

Sve navedeno treba postići ne samo u cilju smanjivanja mirovinskih rashoda nego i kao način očuvanja važne sastavnice društvenoga ljudskog kapitala te odrednice veće socijalne uključenosti osoba starije dobi. Tako bi se trebao poboljšati budući položaj umirovljenika i smanjiti (ili barem ne povećavati) financijski teret što ga zaposleni izdvajaju za mirovinsko osiguranje.

U iznalaženju optimalnih mjera, ova knjiga može biti od izvanrednoga značenja. Knjiga je u cjelini dostupna (nažalost samo na engleskom) na stranici Ekonomskoga instituta www.eizg.hr, odnosno na stranici Zaklade Friedrich Ebert <http://www.fes.hr>.

Predrag Bejaković

Lester R. Brown PLAN B 3.0 Mobilizing to save civilization

Earth Policy Institute, Washington, 2008., 398 str.

Lester R. Brown predsjednik je Earth Policy Instituta, neprofitne interdisciplinarne istraživačke organizacije u Washingtonu, koju je osnovao 2001. godine. Svrha ovog instituta jest iznalaženje plana izgradnje održive budućnosti. Brown je uz

to osnivač i dugogodišnji predsjednik World Watch Instituta te jedan od tvoraca koncepta održivoga razvoja kojim se služi u dizajniranju svoje ekoekonomije. Ono što autor nudi u ovoj knjizi jest plan novoga političkog i ekonomskog sustava, koji će zaustaviti negativne trendove i koji će nam pomoći u kretanju prema održivoj budućnosti. Plan A – *business as usual* – pokazao se destruktivnim za okoliš, ljude i ljudske djelatnosti, stoga je vrijeme za plan B. U ovom planu autor nakon otkrivanja ključnih ekoloških problema nudi modele ponašanja i opstanka i za pojedince i za nacionalne vlade.

U uvodnom poglavlju, *Entering a New World*, Brown sažima ideje koje razrađuje u cijeloj knjizi.

Autor utvrđuje da smo u utrci između nosivih kapaciteta Zemljinih ekosustava i nosivih kapaciteta svjetskih političkih sustava, pri čemu je porast populacije jedan od glavnih uzroka sve bližega sloma na obje strane. Sve veći broj stanovnika Zemlje sve više 'pritišće' prirodnu osnovu koja nas podržava, dovodeći do niza razornih posljedica, kao što su klimatske promjene, nestašica pitke vode, degradacija plodnoga tla, onečišćenje atmosfere, nestanak šuma, izumiranje vrsta te ugrožavanje niza ekosustava koji zajedno s nama čine mrežu života. Zadnjih nekoliko desetljeća svijet bilježi porast svih navedenih neriješenih problema. Akumulacijom tih problema nestabilnije se vlade počinju slamati, dovodeći do tzv. 'palih (neuspjelih) država'. Na rang-listi takvih država, od njih dvadeset, prvih 17 ima rapidan rast populacije i destrukciju okoliša, koja uglavnom uključuje nestanak šuma, širenje neplodnoga tla i pustinja te povlačenje podzemnih voda.

U proteklom stoljeću svjetsko gospodarstvo bilježi dvostruku ekspanziju, a stanovništvo četverostruku. Pritom su ljudi u svoje djelatnosti zaboravili uračunati indirektno troškove koji bi pokrivali štete nanosene uslugama koje nam pružaju ekosustavi (regulacija klime, sprečavanje poplava, sprečavanje degradacije plodnog tla ...), a kao rezultat toga mi kao pojedinci i kao globalna civilizacija donosimo pogrešne odluke u vezi s našim životnim stilom.

Plan B oblikovan je potrebama za spašavanjem civilizacije, a ne mjerama koje bi bile trenutačno politički ostvarive. Plan B uključuje simultano poduzimanje nekoliko kompleksnih i konkretnih mjera, kao što su iskorjenjivanje siromaštva, stabilizacija rasta populacije, obnova ekosustava, smanjenje emisija ugljičnoga dioksida. Sve ovo zahtijeva trenutačnu provedbu te restrukturiranje svjetske ekonomije i svjetskoga energetskeg sustava. Za sve navedeno postoji odgovarajuća tehnologija, koja se u nekim dijelovima svijeta već primjenjuje, a koja omogućuje bolju kvalitetu života.

U prvom dijelu knjige pod naslovom *A Civilization in Trouble* Brown razlaže jednu po jednu prijetnju globalnoj sigurnosti, počevši od sve veće krize u opskrbi i količinama nafte i hrane, globalnoga zagrijavanja i rasta razine mora, nestašice vode, degradacije ekosustava, pa do socijalnih problema današnjice. Analizirajući opširno navedenu paletu problema, autor zaključuje kako je sve veća opskrba naftom dovela do eksplozivnog rasta diljem svijeta u proizvodnji hrane, rastu populacije, urbanizacije i ljudske mobilnosti. Sada živimo u svijetu koji se temelji na nafti, pa potpuno ovisi o resursu čija će proizvodnja uskoro početi opadati, dok će potrebe stalno rasti.

Osim s ekološkima, svijet se suočava i sa socijalnim problemima. U te probleme ulaze prije svega oni zdravstveni, odnosno zarazne i smrtonosne bolesti u velikom dijelu svijeta. Prvi put u modernoj eri životni je vijek pao za velik dio čovječanstva, pogotovo za stanovnike Treće-

ga svijeta. Osim kriminala u razvijenim zemljama, jaz između bogatih i siromašnih, zdravih i bolesnih, obrazovanih i nepismenih – sve je veći iz godine u godinu, a glad u svijetu, iako proteklih nekoliko desetljeća u padu, od 1990. ponovno raste. Raste i broj političkih nestabilnosti između i unutar nacija oko temeljnih resursa, a s time i broj "palih" država.

Pritom su siromaštvo, glad, nepismenost i bolest usko povezani, uz to i visok fertilitet te kratak životni vijek. Populacija zaražena HIV-om u svijetu raste, poglavito u nerazvijenim zemljama. Isto tako raste i broj oboljelih od bolesti uzrokovanih onečišćenjem zraka i vode. Tako je, primjerice, u Kini stanovništvo sve bogatije, ali i sve bolesnije; broj oboljelih od raka poprimio je epidemijske razmjere – do te mjere da postoje čitava sela koja se zovu "rak-sela". No i u razvijenim zemljama stanovnici pate od onečišćenja – što od industrije, što od brojnih otrovnih kemikalija u hrani koje u nju dospijevaju pesticidima. Još jedan od uzroka onečišćenja ima korijene u tzv. 'throwaway' ekonomiji. Naime, većina stvari danas je namjerno dizajnirana tako da je kratka vijeka ili jednokratna, nakon čega se baca i kupuje nova stvar za istu namjenu, stvarajući tako sve veću količinu otpada koji opterećuje okoliš i koji je u sukobu s fizičkim ograničenjem našega planeta.

U drugom dijelu knjige, *The Response – Plan B*, autor za svaki pojedini problem nudi više rješenja, i to na vrlo uvjerljiv način. Počinje s prijedlogom kako iskorijeniti siromaštvo i, povezano s tim, kako stabilizirati rast populacije. Jedan od načina kako da se smanje socijalni i ekonomski jaz između nerazvijenih i razvijenih zemalja jest osiguravanje univerzalnog obrazovanja.

Direktno povezano s navedenim jest ukidanje duga nerazvijenim, a indirektno poljoprivrednih subvencija u razvijenim državama. Mnoge siromašne države troše više na otplatu duga nego na zdravstvo, obrazovanje i socijalnu skrb. Uz to subvencionirani poljoprivredni proizvodi iz zapadnih zemalja spuštaju cijene i konkurentniji su na tržištu od onih iz zemalja Trećega svijeta.

Sljedeći potez prema održivu življenju, smatra Brown, jest obnavljanje Zemljinih ekosustava. Ako okoliš nastavi propadati, neminovno će za njim propasti i sama civilizacija. Autor veliku važnost pridaje obnovi šumskoga pokrova na Zemlji. Valja izraditi globalni plan pošumljavanja kako bi se uklonio višak CO₂ iz atmosfere, koji su onamo uputile industrijalizirane zemlje, pa bi provedbu toga plana i financirale. Osim šuma, ubrzano gubimo i plodno tlo prekomjernim krčenjem, ispašom i sjetvom. Neke od metoda prevencije od erozije jesu sijanje travnjaka i drveća. Saharske zemlje, s jedne, i Kina, s druge strane, planiraju sadnju zelenih pojasa (dugačkih šumskih granica) kako bi zaustavile širenje pustinje. Osim zaštite od erozije, potonja metoda pomaže i očuvanju vode u zemlji, smanjuje gubitak hranjivih tvari iz zemlje te upotrebu energije.

Uz navedeno, za bolji svijet treba osigurati hranu za predviđenih 8 milijardi ljudi na planetu. Nakon Zelene revolucije, proizvodnja žitarica u svijetu naglo je porasla, no danas slika izgleda drugačije. Sada na naplatu dolazi ono o čemu se u vrijeme revolucije nije vodilo računa; nestašica vode za natapanje, sve skuplje gorivo za strojeve i umjetna gnojiva, a tu je i sve veća potražnja kako stanovništvo iz godine u godinu raste. Rješenja koja se nameću ovom problemu jesu razne ratarske metode sadnje multikultura te ljetnih i zimskih sjetvi. Vrlo je važno i povećanje učinkovitosti natapanja te recikliranje vode u gradovima.

Kako u ovom stoljeću prvi put u povijesti polovica svjetskoga pučanstva živi u gradovima, Brown se osvrće i na ur-

bane sredine, odnosno urbano planiranje. Jedan od najuočljivijih problema današnjih gradova jest taj što je većina njih projektirana za aute, a ne za ljude, posljedica čega je onečišćenost zraka, porast bolesti dišnih putova, gužve na cestama, stres i frustracije, imobilnost umjesto mobilnosti.

Autor kao vrlo važno ističe restrukturiranje svjetske energetske ekonomije, što se treba postići povećanom energetskom efikasnošću trošila i prebacivanjem na obnovljive izvore energije, i to tako da se emisije CO₂ smanje za 80% do 2020. godine. Krajnji cilj ovih mjera jest zaustavljanje globalnoga zagrijavanja. Prvi korak jest smanjiti potražnju u dovoljnoj mjeri koja bi zaustavila izgradnju novih termoelektrana na ugljen, jer su one najveći onečišćivači. To će se najlakše postići primjenom energetski efikasnih trošila, počevši od štednih rasvjetnih tijela do efikasnoga zgradarstva i pasivnih kuća. Primjerice, samo prelazak na štedljivu rasvjetu uštedio bi 12% ukupne potrošnje energije.

Autor dalje predviđa da će 21. stoljeće biti stoljeće energije iz obnovljivih izvora. Trenutačno gotovo 300 milijuna ljudi ovisi o obnovljivim izvorima za opskrbu energijom. Iako su malen dio u ukupnom udjelu energije, obnovljivi izvori, odnosno tehnologija, sve su zastupljeniji na tržištu i sve traženiji. Prema nekim istraživanjima, petina svjetski raspoložive energije vjetra sedmerostruko premašuje trenutačnu potrošnju. Slično stoji i sa sunčanom energijom.

Energija vjetra središnja je točka energetske ekonomije Plana B, jer je široko rasprostranjena, jeftina, ima je u dovoljnim količinama i lako se razvija u tehnološkom smislu. Kako bi postigao ciljeve zacrtane do 2020., Plan B pretpostavlja udvostručavanje energije dobivene od vje-

tra svake godine. Što se sunčane energije tiče, mogućnosti su također velike – od grijanja vode solarnim kolektorima, preko dobivanja struje solarnim panelima do elektrana koje iskorištavaju tzv. koncentriranu sunčanu energiju. Velik potencijal proizlazi i iz energije plime i oseke, valova, geotermalnih izvora, celuloze, pa i iz otpada. Kada se ovo sve zbroji, dovoljno je da potpuno zamjeni svu energiju dobivenu iz ugljena i nafte te 70% one dobivene iz zemnoga plina. Restrukturiranje energetske ekonomije uvjetovat će sve veća briga za klimatske promjene, sve više cijene nafte i restrukturiranje poreznoga sustava.

Treći, i posljednji, dio knjige pod naslovom *An Exciting New Option* zaključak je svega rečenoga. Iako autor ponavlja neke podatke i prijedloge iz knjige, ovo poglavlje ipak nije klasično sumiranje knjige. Poblizje se razrađuju ekonomske mjere oporezivanja i subvencioniranja te se na kraju prigodno poziva na promjenu u životnom stilu na temelju osjećaja direktne vlastite odgovornosti za globalne probleme.

Brown poziva na hitnu i masovnu akciju, jer je promjena neizbježna ako želimo spasiti civilizaciju kakvu poznajemo. Ključ građenja globalne ekonomije koja može podržavati ekonomski rast jest stvaranje tržišta koje govori ekološku istinu, odnosno u troškove proizvodnje uračunava štete nastale pritom za okoliš. Da bismo to postigli, smatra Brown, trebamo restrukturirati porezni i subvencijski sustav. Što se poreza tiče, porez na dobit treba smanjiti, a povećati porez na destruktivne aktivnosti za okoliš, što se prije svega odnosi na porez na ugljik (*carbon tax*). U Europi su takve mjere mnogo poznatije nego u SAD-u, što objašnjava zašto je benzin u Europi dvostruko skuplji. Ovdje se još spominju i mjere poput sustava trgovanja emisijama stakleničkih plinova – obje ove ekonomske mjere mogu se iskoristiti da se obeshrabri destruktivno ponašanje u okolišu. Jednako tako postoji i potreba za prebacivanjem subvencija s neodrživih go-

spodarskih aktivnosti na očuvanje prirode te razvoj tehnologije koja ne utječe na klimu. Ovo bi trebalo, smatra autor, u trenutno nestabilnoj svjetskoj ekonomiji, u kojoj se mnoge vlade suočavaju s deficitima, pomoći izbalansirati ekonomiju, stvoriti nova radna mjesta i sačuvati ekološku bazu ekonomije. Prebacivanje poreza i subvencija obećava redukcije emisija ugljičnoga dioksida, smanjenje destruktivnih aktivnosti u okolišu i energetska efikasnost.

Plan B ima za cilj provesti sve kroz tekst navedene mjere do 2020., što je uzeto kao zadnja granica da plan spašavanja civilizacije uspije. Budući da prijetnje sigurnosti sve manje dolaze od vojnih sila, a sve više od problema okoliša, odnosno nedostatka resursa da se zadovolje osnovne potrebe stanovnika neke države, autor smatra da ne postoji nacionalna sigurnost bez globalne sigurnosti i obrnuto. Potrebno je hitno djelovanje. Budući da je povijest pokazala kako je takvo djelovanje moguće, budući da tehnologija koja bi nam to omogućila postoji, autor smatra da je provedba njegovog prijedloga samo pitanje volje – političke i one osobne. Prije kraja autor donosi budžet Plana B za sve navedene mjere raspravljene u knjizi i uspoređuje ga s budžetom zemalja diljem svijeta za vojne svrhe. Kako bi se provele sve predložene mjere, potrebno je 190 milijardi dolara. Na prvi pogled to je velik novac, no neusporediv sa 1,235 milijarde dolara koje je svijet potrošio samo na ratovanje 2006. godine. Zadnje misli autor upućuje čitatelju, kojega poziva da još odluči hoće li nastaviti mirno živjeti u svijetu u kojem *business-as-usual* uništava temelje koji ga podržavaju ili će usvojiti Plan B i postati dio generacije koja će odvesti svijet na put održivoga razvoja.

U predstavljenoj knjizi detaljno su obuhvaćeni problemi s kojima se svijet danas suočava. Sva kompleksnost globalnoga svijeta, sažeta na tristotinjak stranica, malo što ostavlja neizrečenim. S druge strane, neki društveni problemi koje autor analizira u knjizi ostaju prenaplašeni. Primjerice, knjiga ostavlja dojam stalnog isticanja problema prevelike populacije, dok problematičan životni stil prekomjerne potrošnje, koji nas je i doveo do ozbiljnih ekoloških problema, ostaje izvan žarišta diskusije. No, u cjelini gledano, Plan B znači izvanredan napor sažimanja sve složenosti problema s kojima se suočava moderna civilizacija na jednom mjestu. Knjiga nudi vrlo konkretna i uvjerljiva rješenja popraćena konkretnim podacima i primjerima. Iako takav dojam izostaje u zaključku, knjiga u cjelini ipak ostavlja dojam da se nešto još može učiniti.

Jelena Puđak

Naomi Klein DOKTRINA ŠOKA Uspon kapitalizma katastrofe

V.B.Z., Zagreb, 2008., 548 str.

Doktrina šoka je koncept koji se povezuje s ovisnosti slobodnoga tržišta o snazi šoka, koju je Naomi Klein počela istraživati u prvim danima okupacije Iraka, a potom je detektirala sličan *modus operandi* u brojnim državama i dijelovima svijeta. Zamijetila je i da biznisu bliske političke strategije zahtijevaju privatizaciju, deregulaciju na razini države i rezanje javne potrošnje. Kada nastupaju katastrofe, građani su previše dezorijentirani da se suprotstave – pa tržište postaje ovisno o šokovima koji su uvelike olakšavali njegovu slobodu i djelovanje. Na samom početku knjige Klein spominje Milтона Friedmana, koji je uobličio ideju koju ona naziva doktrinom